

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра практичної психології**

**ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ СЕГРЕГАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ**

Кваліфікаційна робота студентки
Групи ЗПП-м-24
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 053 Психологія
Доброгорської Оксани Миколаївни

Науковий керівник: Кузьмич О.П., PhD
в галузі психології, ст.викладач
кафедри практичної психології

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, **Доброгорська Оксана Миколаївна**, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Доброгорська О. М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	7
1.1 Сутність та поняття інклюзії в сучасній освіті.....	7
1.2 Особливості інклюзивної освіти.....	16
Висновки до розділу 1.....	25
 РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕГРЕГАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ.....	 27
2.1. Методи і організація дослідження проявів сегрегації в умовах інклюзії.....	27
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	34
Висновки до розділу 2.....	25
 РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА З ПОДОЛАННЯ СЕГРИГАЦІЇ ДІТЕЙ З ООП.....	 41
3.1. Розробка та впровадження програми корекційно-розвивальної роботи.....	41
3.2. Оцінка ефективності корекційної програми та рекомендації щодо дієвих засобів супроводу дітей з ООП.....	46
Висновки до розділу 3.....	51
 ВИСНОВКИ.....	 51
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема соціалізації осіб з особливими потребами є важливою складовою інклюзивної освіти та загальної соціальної інтеграції. Вона охоплює низку труднощів, з якими стикаються ці особи, і стосується їхньої взаємодії з суспільством, розвитку комунікативних навичок, адаптації до соціальних норм і взаємодії в різних соціальних контекстах.

Особи з особливими потребами часто зустрічаються з фізичними обмеженнями, що ускладнює їх участь у суспільному житті. Це може бути пов'язано з відсутністю доступних інфраструктур, транспортних засобів, а також з бар'єрами в соціальних взаємодіях через фізичні або когнітивні труднощі. Окрім цього, особи з особливими потребами часто відчують соціальну ізоляцію, низьку самооцінку, страх відмови або стигматизації з боку суспільства. Це може призвести до уникнення соціальних контактів і обмеження можливостей для повноцінної інтеграції.

Стосовно осіб з інвалідністю можуть існувати упередження або стереотипи, що веде до їхньої ізоляції або навіть агресивного ставлення. Це зазвичай відбивається на їхньому бажанні взаємодіяти з іншими людьми і на їхньому становищі в суспільстві. В освітніх установах може бракувати належної підтримки для осіб з особливими потребами, що також ускладнює їх соціалізацію.

Завданням суспільства є створення умов для максимально можливого включення осіб з особливими потребами у різні соціальні процеси, що передбачає розвиток інклюзивної освіти, доступної інфраструктури, підтримку психоемоційного здоров'я.

Серед сучасних українських науковців, які активно досліджують проблематику інклюзії в освітньому середовищі, варто відзначити Л. Волкову, М. Махній, В. Шевченко, Н. Щекотиліну. Їхні наукові праці спрямовані на розкриття теоретичних засад інклюзивної освіти, підготовку педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, удосконалення моделей

психолого-педагогічного супроводу та соціальної адаптації таких дітей у навчальному середовищі. Зокрема, Л. Волкова досліджує концептуальні основи інклюзивної освіти в Україні, тоді як А. Колупаєва приділяє увагу підготовці вчителів і формуванню інклюзивної компетентності педагогів. Праці цих учених сприяють формуванню сучасної парадигми гуманістично орієнтованої освіти, у центрі якої – дитина, її потреби, потенціал та право на рівний доступ до якісного навчання.

Актуальність дослідження інклюзії в освітньому середовищі зумовлена сучасними суспільними викликами, реформуванням системи освіти України та необхідністю забезпечення рівних можливостей для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Інклюзивна освіта є важливим показником демократичного розвитку держави, адже відображає її готовність приймати різноманітність і створювати умови для повноцінної участі кожного у навчальному процесі. В умовах євроінтеграційних прагнень України ця тема набуває особливого значення, оскільки сприяє формуванню толерантного, соціально відповідального суспільства та підвищенню якості освітніх послуг. Саме тому дослідження проблем і перспектив розвитку інклюзивної освіти залишається одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки.

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити ефективні шляхи подолання сегрегації дітей з особливими потребами в умовах інклюзії.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз феномену інклюзії, її види та чинники.
2. Визначити психологічні інтервенції, які допомагають у подоланні сегрегації дітей з особливими потребами.
3. Емпірично дослідити стан соціальної адаптації та включення дітей з ООП у навчальний процес, визначити основні причини сегрегації дітей з ООП під час навчання, оцінити ефективність подолання сегрегації в інклюзивних класах.
4. Розробити і впровадити корекційну програму по зниженню та

подоланню рівня сегрегації у навчальному процесі в інклюзивних класах та перевірити її ефективність.

Об’єкт дослідження: процес інтеграції в суспільстві дітей з особливими потребами в умовах інклюзії.

Предмет дослідження: психологічні інтервенції з подолання сегрегації дітей з особливими потребами.

Методи дослідження:

теоретичні – аналіз та систематизація теоретичних даних з проблематики сегрегації та її види, інклюзії, як шлях подолання сегрегації серед дітей з ООП;

емпіричні – комплекс діагностичних методик з адаптації до навчання, проєктивні методики «Кактус», «Будинок, дерево, людина», «Людина під дощем»;

Практичне значення роботи полягає у тому, розроблена й апробована корекційна програма з подолання сегрегації у дітей із ООП дає можливість її використання практичними психологами, корекційними педагогами, вчителями, асистентами вчителів та батьками дітей з особливими освітніми потребами у практичній діяльності та у подальших дослідженнях.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Криворізького гімназії №103 протягом вересня-листопада 2024 року. В експерименті взяли участь 50 учнів початкової ланки освіти, 4 з яких з особливими освітніми потребами.

Структура та обсяг магістерської роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел налічує 45 найменувань; робота містить 9 таблиць. Загальний обсяг роботи – 62 сторінка, основний зміст викладено на 46 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Сутність та поняття інклюзії в сучасній освіті

Розвиток сучасного суспільства визначається важливістю визнання людської різноманітності, встановлення принципів взаємодопомоги та безпеки, що гарантують захист і повне включення в соціальне життя всіх груп населення, зокрема осіб з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями [14, с. 5].

З 90-х років XX століття провідною моделлю сучасних суспільно-соціальних стосунків щодо осіб з обмеженими можливостями, зокрема неповносправних дітей, стала інклюзія. Ця модель ґрунтується на визнанні та повазі індивідуальних відмінностей людей і передбачає збереження відносної автономії кожної соціальної групи. Водночас уявлення та стиль поведінки, характерні для традиційно домінуючих груп, повинні зазнавати змін на основі плюралізму звичаїв та думок [14, с. 10].

Термін «інклюзія» походить від англійського слова «inclusion», що в перекладі означає включення або уміщення. Вживання цього терміну в контексті залучення осіб з особливими потребами до суспільної діяльності відображає прагнення людей розширити гуманізм та толерантність у регулюванні міжособистісних відносин [25]. Завдяки цьому підходу термін отримує більш широке значення, вказуючи на головну мету інклюзії – розширення соціалізації осіб, які мають труднощі в організації власного життя, а також фізичні чи психологічні особливі потреби, що перешкоджають їм налагоджувати своєчасні трудові та інші суспільно корисні зв'язки [14].

Таким чином, процес інклюзії можна вважати своєрідною ідеологією, яка має значення як на глобальному рівні розвитку людської цивілізації, так і на рівні окремих країн та регіонів. Вона сприяє формуванню більш рівноправного та взаємодопоміжного суспільства, яке враховує індивідуальні потреби та

можливості кожної особи. Інклюзивний підхід забезпечує створення умов для повної інтеграції людей з різними особливостями в усі сфери життя, що дозволяє розвивати не тільки соціальну згуртованість, а й сприяє культурному та економічному зростанню [12].

Починаючи з 90-х років XX ст., для пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти науковцями, було зроблено значний внесок у цю сферу. Вони присвячували свої праці аналізу залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, розробляючи методи та стратегії інтеграції цих дітей у загальну освітню систему.

Наприклад, І. Терюханова підкреслювала важливість того, що хоча сім'я є основним середовищем для формування особистості дитини, вона не повинна бути єдиним агентом соціалізації [32]. Особливі діти потребують спілкування з іншими членами суспільства, і їхнє навчання та розвиток не повинні обмежуватися лише домашнім оточенням. Це взаємодія з однолітками в загальноосвітніх закладах дозволяє таким дітям не тільки розвиватися соціально, а й адаптуватися до реальних умов життя, отримуючи можливість проявляти свої таланти та здібності на рівних з іншими дітьми [18].

Досліджувалися проблеми виокремлення основних груп дітей, які потребують створення специфічних умов для реабілітації та соціальної адаптації, такі як діти з інтелектуальними, фізичними чи психологічними порушеннями. Серед вчених, які займалися цими питаннями, варто відзначити В. Бондаря, В. Синьова, А. Шевцова, М. Шеремета [3; 26; 36; 37]. Окрім того, досліджувалися специфіка змісту та особливості навчання таких дітей, а також підготовка до життя у суспільстві, що є важливим етапом для їх подальшої соціалізації (І. Ангелко, М. Ворон, Л. Даниленко, Ю. Кавун) [1; 7; 9; 13]. Ці дослідження дозволяють краще зрозуміти, як забезпечити якісне навчання та реабілітацію дітей з особливими освітніми потребами, створюючи для них рівні можливості у всіх сферах життя. Концептуальні підходи соціально-педагогічного інтегрування дітей і молоді з функціональними обмеженнями аналізувалися Н. Гриньовою, А. Колупаєвою, С. Лебедевою, С. Мироною [10; 15; 19; 21]. Проблема

виокремлення специфіки впровадження інклюзивної освіти в Україні на основі вивчення зарубіжного досвіду є нагальною потребою для розвитку теорії і практики вітчизняної інклюзії, що зумовило появу численних публікацій із визначеною тематикою.

Пояснюючи термін «інклюзивне навчання», М. Шеремет зазначає, що це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Це визначення підкреслює важливість адаптації освітнього процесу до потреб кожної дитини, забезпечуючи їй можливість навчатися разом з іншими учнями в загальноосвітньому середовищі. Такий підхід сприяє інтеграції дітей з особливими потребами в суспільство і надає їм рівні можливості для розвитку та самореалізації [36].

З таким підходом цілком можна погодитися, оскільки інклюзивне навчання дійсно має вказані ознаки, які забезпечують ефективність і доступність освіти для дітей з особливими потребами [2]:

а) «Гнучкість» – це одна з ключових характеристик інклюзивного навчання, що передбачає можливість адаптувати темп подачі навчального матеріалу відповідно до потреб учнів з особливостями психофізичного розвитку. Це також включає зміну ступеня структурованості матеріалу, створення індивідуальних навчальних планів або програм, а також можливість модифікації чи адаптації загальноосвітньої програми для кожного учня;

б) «Індивідуальний підхід» – кожна дитина з особливими освітніми потребами потребує спеціального підходу в навчанні. Оскільки ці діти можуть відрізнятися за ступенем складності сприйняття навчального матеріалу, навіть маючи однакові діагнози, важливо враховувати їхні індивідуальні особливості. Крім професійного підходу, також важливо проявляти людське розуміння і підтримку, оскільки ці діти є вразливою соціальною групою;

в) «Навчання за місцем проживання» – це ще одна важлива ознака інклюзивного навчання, яка реалізує принцип доступу до якісної освіти для всіх дітей. Це дає можливість отримувати освіту без необхідності далеко їхати або

змінювати місце проживання, що є важливим для дітей з особливими потребами, забезпечуючи їм комфортні умови для навчання у звичному середовищі.

Ці три основні ознаки інклюзивного навчання дійсно сприяють забезпеченню рівних можливостей для розвитку всіх учнів, створюючи сприятливі умови для їхнього повноцінного включення в освітній процес. Однак реальні виклики можуть виникати через фізичні, соціальні та політичні фактори. Наприклад, складнощі пересування, відстань до навчальних закладів можуть стати серйозними перешкодами для дітей з особливими освітніми потребами.

Державна політика у сфері інклюзивного навчання орієнтована на забезпечення доступу до освіти саме за місцем проживання, що є важливим для забезпечення рівних можливостей для всіх дітей [3]. Однак, у зв'язку з воєнним станом, багато дітей з особливими освітніми потребами стикаються з додатковими труднощами. Окупація територій, руйнування навчальних закладів, а також вимушене переселення мешканців із зон конфлікту на відстань від лінії фронту значно ускладнюють доступ до навчання.

Що стосується навчання в умовах закладів загальної середньої освіти, то воно передбачає створення належних матеріально-технічних, архітектурних, фінансових, педагогічних, психологічних та безпечних умов для учнів з особливими освітніми потребами [30]. Однак на практиці багато закладів загальної середньої освіти ще не мають можливості виконати всі ці вимоги. Проте спостерігається тенденція до покращення ситуації, і це стає одним з пріоритетних завдань як для держави, так і для самих навчальних закладів. Це важливий крок на шляху до забезпечення повного доступу до якісної освіти для всіх учнів, незалежно від їхніх фізичних чи психологічних особливостей.

Як підкреслює Л. Волкова [6], підтримка дітей з особливими освітніми потребами ґрунтується на щоденній рутині та буденності, і саме тому так важливо створити комфортні умови для навчання. Інклюзивне навчання вимагає значних ресурсів, включаючи фінансові, педагогічні та матеріальні, а також уваги з боку всіх учасників освітнього процесу [25]. Однак, незважаючи на ці витрати, інклюзивне навчання дійсно варте цих зусиль, оскільки воно дає

можливість дітям з особливими потребами отримати рівні можливості для розвитку, соціалізації та інтеграції в суспільство. Тому інвестиції в цей процес є важливим кроком до створення більш рівноправного та гуманного суспільства є [35].

Інклюзія в освіті – це принцип, який передбачає створення освітнього середовища, де кожен учень, незалежно від своїх індивідуальних особливостей (фізичних, когнітивних, соціальних), має рівні можливості для навчання та розвитку [36]. Це означає, що діти з особливими освітніми потребами навчаються разом зі своїми ровесниками в загальноосвітніх закладах, а не в спеціалізованих установах. Такий підхід забезпечує інтеграцію різних груп учнів, сприяючи розвитку соціальних навичок, взаємоповаги та підтримки серед учнів, що в результаті позитивно впливає на формування інклюзивної культури в суспільстві [37].

До основних запитів, які вирішує інклюзія, науковці віднесуть наступні [20]:

1. «Соціальна інтеграція»: Діти з особливими потребами отримують можливість спілкуватися зі своїми ровесниками, розвивати соціальні навички та відчувати себе повноцінними членами суспільства. Це сприяє формуванню взаємоповаги та допомагає уникати ізоляції таких дітей.

2. «Розвиток толерантності»: Інклюзія сприяє розвитку толерантності та поваги до відмінностей серед усіх учнів. Взаємодія з дітьми, які мають різні потреби та можливості, формує в учнів розуміння різноманітності та сприяє розвитку взаєморозуміння.

3. «Якісна освіта для всіх»: Кожен учень має право на отримання освіти, яка відповідає його індивідуальним потребам та здібностям. Інклюзивне навчання передбачає адаптацію освітнього процесу, щоб кожна дитина мала можливість реалізувати свій потенціал.

4. «Підготовка до життя в суспільстві»: інклюзивна освіта готує учнів до життя в різноманітному суспільстві, де вони будуть взаємодіяти з людьми, які відрізняються від них. Це важливий етап у розвитку соціальних і комунікативних

навичок, що допомагає учням легше адаптуватися до реалій дорослого життя.

Ці аспекти дійсно демонструють, що інклюзивна освіта має великий потенціал для створення більш справедливого та взаємо підтримуючого суспільства [25]. Інклюзія в освіті є важливим шляхом до повноцінної соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, оскільки дозволяє їм взаємодіяти з однолітками, адаптуватися до соціальних норм і розвивати свої навички в реальному середовищі.

Освіта, на думку деяких дослідників, яка реалізується в реальному світі, де учень безпосередньо взаємодіє з оточенням, насправді значно краще засвоюється, оскільки мозок дитини більш ефективно адаптується до соціальних і практичних умов. Це допомагає краще розуміти матеріал і застосовувати його в реальних життєвих ситуаціях, що сприяє глибшому засвоєнню знань [4].

Крім того, співпраця між учнями, однокласниками, батьками та педагогами забезпечує значно кращі результати в навчанні, ніж ізольоване навчання під керівництвом одного педагога. Така взаємодія формує навички командної роботи, емоційної підтримки та соціального взаєморозуміння, що є ключовими для успішної інтеграції дітей з особливими потребами в суспільство. Цей підхід дозволяє дітям не тільки отримати освіту, а й стати активними членами громадського життя [24].

Отже, інклюзія – це не просто розміщення дитини з особливими потребами в звичайному класі. Це комплекс заходів, спрямованих на створення такого освітнього середовища, де кожен учень відчуває себе комфортно, може розвивати свої здібності та досягати успіху. Створення таких умов включає в себе як фізичну доступність, так і психоемоційну підтримку, що дозволяє всім дітям, незалежно від їхніх особливостей, вчитися разом і досягати високих результатів [11].

Важливим кроком у пошуку шляхів розвитку інклюзивної освіти є дослідження ставлення до інклюзивної освіти з боку повносправних дітей, батьків та викладачів. Вивчення таких аспектів дозволяє зрозуміти не лише проблеми організації навчання, але й соціальні бар'єри, з якими стикаються

учасники освітнього процесу, а також допомагає розробити стратегії для подолання цих труднощів [5].

Розглядаючи поняття «включена освіта», А. Колупаєва виокремлює таку форму навчання, за якої учні з особливими потребами [16]:

- а) відвідують ті ж школи, що їх брати, сестри і сусіди;
- б) перебувають у класах разом з дітьми одного з ними віку;
- в) мають індивідуальні, відповідні їх потребам і можливостям навчальні цілі;

Інклюзивна освіта базується на ряді важливих принципів, що забезпечують рівні можливості для кожної дитини, незалежно від її здібностей і потреб. Вісім основних принципів інклюзивної освіти, за Л. Міщик є ключовими для формування правильного підходу до навчання дітей з особливими освітніми потребами [22]:

1. «Цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень» – кожна дитина має невід’ємну цінність, незалежно від того, на якому рівні вона розвивається.

2. «Кожна людина здатна відчувати і думати» – важливо враховувати емоційні та інтелектуальні потреби кожної дитини.

3. «Кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою» – комунікація є основою соціалізації, і кожен має право бути почутим.

4. «Всі люди потребують один одного» – взаємна підтримка між учнями, батьками та педагогами є запорукою успіху в процесі навчання.

5. «Справжня освіта може здійснюватися тільки в контексті реальних взаємин» – навчання повинно відбуватися через взаємодію та реальні зв'язки з оточенням.

6. «Всі люди потребують підтримки і дружбу ровесників» – соціальна взаємодія з однолітками є важливою частиною процесу розвитку кожної дитини.

7. «Для всіх учнів досягнення прогресу швидше може бути в тому, що вони можуть робити, ніж в тому, що не можуть» – фокус на розвитку сильних сторін учня, а не на його слабкостях.

8. «Різноманітність підсилює всі сторони життя людини» – різноманітність у класі, різні стилі навчання та потреби учнів збагачують освітнє середовище.

Отже, інклюзивна освіта повинна супроводжуватися спеціальною підтримкою педагогів, яка надається як всередині самої школи, так і поза нею. Ця підтримка може бути організована, як пропонує А. Колупаєва, різними способами [17]:

- тьютори з інклюзивної освіти, які мають спеціальну освіту і можуть працювати з учнями, що потребують додаткової допомоги;
- професійний діалог між фахівцями (наприклад, психологами, логопедами) та педагогами, що дозволяє розробляти ефективні стратегії навчання для дітей з особливими потребами;
- педагогічні ради, на яких обговорюються важливі питання, що стосуються процесу інклюзії та необхідності коригування навчальних методів;
- консультування зовнішніх спеціалістів, зокрема з центрів реабілітації, логопедичних служб, спеціальних шкіл, що дає змогу зібрати додаткові ресурси для роботи з дітьми;
- підвищення кваліфікації педагогів, через організацію лекцій, семінарів, тренінгів і конференцій, що сприяє поліпшенню рівня підготовки вчителів до роботи з учнями з особливими освітніми потребами.

Такий комплексний підхід дозволяє створити середовище, яке максимально враховує потреби кожного учня, сприяє його розвитку та інтеграції в суспільство.

Питання, що пов'язані з організацією інклюзивних закладів (класів), повинні розв'язуватися органами управління освітою, які, власне, і покликані передбачати посади спеціального психолога і педагога-дефектолога в штатному розкладі школи та класів. Для особливих дітей важливо підготувати навчальні програми, закупити відповідне обладнання чи спеціальні пристрої, що придбані в готовому вигляді, змінені або спеціально пристосовані. До таких, зокрема, належать: засоби для щоденного життя; допоміжні або альтернативні засоби спілкування, доступ до комп'ютера, пристосування для транспортних засобів [8].

Сегрегація в освіті означає розділення учнів з особливими потребами від решти учнів, з метою навчання їх у спеціальних школах або класах. Такий підхід передбачає ізоляцію дітей з особливими потребами від загальноосвітніх груп, що створює умови для їх окремого навчання. Це може включати [35]:

- спеціалізовані школи або класи, де навчаються лише діти з певними проблемами здоров'я або психофізичними розладами;
- програми, що пропонують окремі заняття для учнів з обмеженими можливостями.

Сегрегація може обмежити соціальні зв'язки дітей з особливими освітніми потребами з їх ровесниками, що впливає на розвиток їх соціальних навичок та адаптацію в суспільстві. Вона може призвести до ізоляції цих учнів і створювати бар'єри для їх інтеграції в ширше соціальне середовище.

Отже, інклюзія в сучасній освіті постає не лише як педагогічна технологія чи форма організації навчального процесу, а як цілісна філософія суспільного розвитку, що ґрунтується на ідеях рівності, поваги до людської гідності, прийняття різноманітності та створення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу. Сутність інклюзивної освіти полягає у забезпеченні кожній дитині, незалежно від її індивідуальних особливостей, права на якісне навчання, розвиток і соціалізацію в загальноосвітньому середовищі.

Вона передбачає перехід від моделі «інтеграції» до моделі «включення», коли не учень пристосовується до вимог школи, а освітнє середовище змінюється відповідно до його потреб. Інклюзивна освіта вимагає переосмислення ролі педагога, формування нової культури взаємодії та партнерства між учнями, батьками, вчителями й фахівцями підтримки.

Поняття інклюзії в освіті охоплює широкий спектр соціально-педагогічних, психологічних та етичних аспектів. Її впровадження є ключовою умовою побудови гуманістичної системи освіти, що сприяє розвитку толерантного суспільства, забезпеченню рівного доступу до якісних освітніх послуг і реалізації потенціалу кожної особистості.

1.2. Особливості інклюзивної освіти

Зарубіжні дослідники, такі як Д. Брандейс, Д. Дейлі, С. Кортеше, Е. Сонуга-Барке, М. Феррін, М. Хольтманн, активно вивчають психолого-педагогічні аспекти інклюзивного навчання, психологічну підтримку, індивідуальні підходи, формування толерантності у колективі, педагогічні стратегії диференціації адаптації до навчання, міждисциплінарна співпраця, розвиток соціальних навичок, підтримка педагогів [42].

Українські вчені, серед яких Л. Даниленко, Ю. Найда, Н. Слободянюк, Н. Софій [9; 27], активно працюють над теоретичними і практичними аспектами впровадження інклюзивної освіти в Україні. Їхні дослідження спрямовані на подолання сегрегації та ізоляції дітей з особливими потребами, створення умов для їх інтеграції в загальноосвітнє середовище та забезпечення рівних можливостей для всіх учнів.

М. Порошенко акцентує увагу на необхідності формування у педагогів інклюзивного мислення, а також на важливості підготовки вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами. Вона підкреслює, що для успішної реалізації інклюзивного навчання необхідно створити підтримуване навчальне середовище, яке включає не лише адаптацію навчальних програм, а й створення позитивної соціальної атмосфери, що підтримує взаєморозуміння та співпрацю між усіма учасниками освітнього процесу [23].

На важливості забезпечення доступу до якісної освіти для всіх дітей, акцентує увагу Л. Даниленко, зокрема для дітей з особливими освітніми потребами. Її дослідження спрямовані на те, щоб допомогти розв'язати проблему ізоляції таких дітей від загальноосвітніх установ. Л. Даниленко наголошує на необхідності розвитку інклюзивних освітніх практик, які включають адаптацію педагогічних методів, програм, організацію допоміжних служб та ресурсів для підтримки учнів з різними потребами.

Дослідниками зосереджується увага на розробці методів психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами в інклюзивному навчанні.

Підкреслюється важливість психологічної адаптації дітей до навчального процесу, а також створення умов для розвитку соціальних навичок учнів з особливими освітніми потребами. Важливим аспектом є і психологічна підтримка педагогів, які працюють в інклюзивних класах, адже вони мають бути готовими до різноманітних педагогічних і психологічних викликів, пов'язаних із навчанням таких дітей [8].

Дослідження українських вчених спрямовані на вдосконалення інклюзивної освіти в Україні, подолання стереотипів, пов'язаних з ізоляцією дітей з особливими потребами, та створення більш інклюзивного освітнього середовища. Вони розробляють теоретичні основи і практичні рекомендації, які мають допомогти інтегрувати таких дітей у загальноосвітній процес, надаючи їм необхідну підтримку і ресурси для досягнення успіху в навчанні та соціальній адаптації [32].

На думку М. Бітіянової, яка вважає, що діти з особливостями розвитку так само, як і їхні здорові ровесники, мають конституційне право на рівний доступ до освіти, право розвиватися відповідно до своїх здібностей, брати участь у житті суспільства, використовуючи свій інтелектуальний і творчий потенціал [2].

Ще одна з наших вітчизняних науковців, Л. Даниленко, яка досліджує питання розвитку інклюзивного навчання в умовах загальноосвітніх шкіл. Вона акцентує увагу на педагогічних стратегіях, які сприяють інтеграції учнів з особливими потребами в загальний навчальний процес. Також піднімає питання формування толерантності серед учнів і вчителів, адже соціальна інтеграція є важливим кроком для створення інклюзивного освітнього середовища [9].

Визначаючи інклюзивну освіту, Ю. Найда та Н. Софій підкреслюють, що це система освітніх послуг, яка базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту. Дослідниці акцентують увагу на праві дітей здобувати освіту в найбільш зручному для них місці, зокрема за місцем проживання [28]. Це включає навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти, що забезпечує їхню інтеграцію в загальноосвітній процес поряд з іншими учнями, без ізоляції в спеціалізованих установах.

Саме такий підхід до інклюзивної освіти створює можливості для розвитку соціальної інтеграції дітей з особливими потребами. Інтеграція в загальноосвітнє середовище дозволяє цим дітям не тільки засвоювати навчальний матеріал, але й розвивати соціальні навички, вчитися працювати в колективі, а також взаємодіяти з ровесниками, що є важливим аспектом їхнього «психологічного та емоційного розвитку [23].

Інклюзивне навчання, таким чином, забезпечує рівний доступ до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх можливостей, і сприяє формуванню суспільства, яке цінує різноманітність і підтримує взаєморозуміння серед людей з різними потребами. Водночас цей підхід передбачає адаптацію методів навчання і підтримку на всіх етапах освітнього процесу, що дає змогу кожній дитині реалізувати свій потенціал на максимально можливому рівні [11].

Дослідження вчених, таких як Л. Даниленко та О. Тупиця, є важливим етапом на шляху розвитку інклюзивної освіти в Україні. Їхні праці мають значний вплив на теоретичне і практичне осмислення інклюзивного підходу в освіті, надаючи необхідні інструменти для ефективного впровадження інклюзії в навчальні заклади. Вчені не лише зосереджуються на визначенні ключових принципів інклюзивного навчання, але й розробляють конкретні стратегії та методи, які можуть бути використані на практиці для адаптації навчального процесу до потреб учнів з особливими потребами [9; 31]. Такі дослідження допомагають розробити педагогічні стратегії, щодо важливості індивідуалізованого підходу до кожного учня з особливими освітніми потребами, пропонуючи адаптацію навчальних планів, методик та форм організації навчального процесу. Також доцільним є формування підтримки для педагогів, адже важливе значення має підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі, що включає як спеціальні методики, так і психологічну підтримку для роботи з дітьми з різними потребами.

Для успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, зауважують психологи та педагоги, необхідно створити умови, де вони зможуть отримати не лише академічні знання, а й розвивати соціальні навички,

взаємодіяти з однолітками і відчувати себе частиною колективу [29]. Вчені також наголошують на важливості створення чіткої освітньої політики, яка включатиме забезпечення доступу до навчання для всіх дітей, незалежно від їхніх можливостей. Це включає фінансову підтримку, забезпечення ресурсами та організацію належних умов для навчання.

Загалом, дослідження науковців допомагають Україні рухатись у напрямку створення рівного доступу до освіти для всіх учнів, незалежно від фізичних або психічних обмежень, що є важливим кроком до побудови справедливого та інклюзивного суспільства [10]. Результати досліджень допомагають визначити ключові аспекти для подолання бар'єрів між дітьми з особливими освітніми потребами та рештою учнів, що є важливим кроком до забезпечення рівного доступу до освіти. Проте, як ви правильно зауважили, для успішної реалізації інклюзивної освіти однієї оптимістичності, професійної компетентності, спостережливості, інтелекту та вміння користуватися інноваційними технологіями недостатньо [26].

Для успішної реалізації інклюзивної освіти надзвичайно важливо, щоб педагоги були належно мотивовані і переконані в ефективності цього підходу. У цьому контексті необхідно створити умови для розвитку професійної свідомості та психологічної готовності до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Це включає не лише підвищення кваліфікації, а й розвиток рефлексії педагогів щодо їхнього досвіду роботи в інклюзивному середовищі [5].

Особливо важливо, щоб підготовка педагогів була спеціалізованою, з фокусом на [33]:

1. Психологічну готовність. Педагоги мають бути підготовлені не тільки до роботи з дітьми з різними потребами, а й до розуміння психологічних аспектів інклюзії. Це включає розвиток емпатії, терпимості та вміння працювати з різноманітними учнями.

2. Індивідуальний підхід. Підготовка має орієнтуватися на потреби кожної дитини. Педагоги повинні вміти застосовувати різні стратегії навчання і коригувати підхід в залежності від індивідуальних особливостей дітей.

3. Розвиток диференційованого навчання. Важливо забезпечити педагогів методиками, які дозволяють адаптувати матеріал і використовувати різні форми та методи навчання в залежності від здібностей учнів.

4. Створення підтримуючого середовища. Педагоги повинні вміти створювати не тільки фізично комфортне, але й емоційно підтримуюче середовище, де кожна дитина відчуває свою цінність та важливість.

Спеціалізована підготовка педагогів є основою для успішної інклюзії, оскільки лише професіонали з належним рівнем психологічної готовності, мотивації та впевненості в ефективності інклюзивного навчання можуть створити середовище, яке сприяє розвитку кожної дитини, незалежно від її індивідуальних особливостей. Зокрема, для педагогів важливо [34]:

1. Мотивація до інклюзії. Педагоги повинні бути не тільки професіоналами у своїй галузі, а й бути щиро зацікавленими в процесі інклюзії, розуміти важливість надання рівних можливостей для кожного учня.

2. Переконаність у ефективності інклюзії. Педагоги повинні бути впевненими, що інклюзія не лише можливе, але й надзвичайно корисне явище, яке дозволяє кожній дитині розвиватися на своїй індивідуальній основі. Це вимагає особливої підготовки, яка включає знання психології, педагогіки та специфіки роботи з різними групами дітей.

3. Рефлексія та аналіз власного досвіду. Важливо, щоб педагоги мали здатність до саморефлексії, могли оцінювати свої методи роботи, адаптувати підхід до потреб учнів і коригувати свою педагогічну практику. Постійний саморозвиток і аналіз свого досвіду є важливим чинником для успіху інклюзивної освіти.

Таким чином, ефективна підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі має включати не лише методичні знання, а й розвиток емоційної, психологічної готовності працювати з дітьми з особливими освітніми потребами, що в кінцевому підсумку призведе до створення справедливого і підтримуючого середовища для всіх учнів. Для успішної підготовки важливо враховувати особливості діяльності, до якої готується педагог, та підтримувати

налаштованість на роботу, що відповідає вимогам і складності завдань [6].

Практичний досвід показує, що для успішної реалізації інклюзивної освіти потрібно створити системну та масштабну підготовку педагогів, яка буде охоплювати всі рівні освіти і регіони країни. Залучення як державного, так і приватного фінансування є важливим кроком у забезпеченні ефективності цієї підготовки, адже для створення якісної системи інклюзивної освіти потрібно чимало ресурсів. М. Чайковський виділяє основні напрямки для успішної підготовки педагогів включають [39]:

1. Системне навчання на всіх рівнях. Підготовка має бути не одноразовою, а системною і тривалою. Вона повинна включати різні етапи – від початкової професійної підготовки до постійного підвищення кваліфікації вчителів, що забезпечить актуальність знань і навичок.

2. Залучення державних і приватних інвестицій. Оскільки ресурсів для реалізації інклюзивної освіти може бути недостатньо, важливим є залучення як державного, так і приватного фінансування. Це дозволить створити відповідні матеріально-технічні умови, підготувати кваліфікованих фахівців та забезпечити належний рівень підтримки педагогів і учнів.

3. Підвищення професійного рівня викладачів і тренерів. Важливо, щоб викладачі та тренери, які навчають майбутніх педагогів інклюзивної освіти, мали високий рівень кваліфікації і практичного досвіду. Проблема забезпечення високого професійного рівня таких фахівців існує в ряді регіонів, де спостерігається нестача підготовлених кадрів для роботи в умовах інклюзії.

4. Інноваційні підходи в навчанні. Для успішної підготовки вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами необхідно впроваджувати інноваційні методи навчання, використовувати сучасні технології та інтерактивні інструменти, які допоможуть зробити навчальний процес більш доступним і ефективним.

5. Підготовка до співпраці з іншими фахівцями. Інклюзивна освіта потребує міждисциплінарного підходу, тому педагогам важливо вчитися взаємодіяти не лише з учнями, а й з іншими фахівцями – психологами,

логопедами, соціальними працівниками та медичними працівниками. Це сприяє створенню підтримуючого середовища для дитини з особливими потребами.

Таким чином, організація такої масштабної підготовки педагогів до інклюзивного навчання є ключовим чинником, що забезпечить успіх інклюзивної освіти в Україні, і вимагатиме системного підходу та взаємодії між різними рівнями освіти та державними органами.

Програми підготовки педагогів повинні сприяти формуванню у них позитивного ставлення до фізичних і інтелектуальних особливостей дітей, а також допомогти зрозуміти, як можна використовувати доступні місцеві ресурси та послуги для їх підтримки. Підготовка педагогів має бути переосмислена, щоб надати вихователям спеціальні знання та навички для оцінки потреб учнів, адаптації навчальних програм, індивідуалізації навчання та ефективної співпраці з іншими фахівцями і батьками [38]. Спеціалізоване навчання в галузі освіти для дітей з психофізичними порушеннями має забезпечити додаткові кваліфікації, що сприятимуть підвищенню гнучкості та ефективності викладання [25]. Оцінка кваліфікації педагогів повинна враховувати їхні здатності задовольняти специфічні освітні потреби учнів [35]. Крім того, необхідно розробляти навчальні матеріали і проводити семінари для адміністраторів, інструкторів і методистів, щоб удосконалювати їхні навички керівництва та підтримувати педагогів з меншим досвідом. Успішне впровадження інклюзивної освіти неможливе без належної підготовки педагогів, яка повинна бути частиною основної педагогічної освіти, а також включати програми перепідготовки та тренінгів [8].

Інклюзивна освіта – це набагато більше, ніж просто включення дітей з особливими освітніми потребами (ООП) до загальноосвітнього класу. Це цілий комплекс заходів і стратегій, спрямованих на створення освітнього середовища, в якому кожна дитина, незалежно від своїх фізичних, інтелектуальних чи соціальних особливостей, має можливість розвиватися, вчитися і досягати своїх цілей [25]. Вона передбачає індивідуальний підхід, адаптацію навчального процесу та створення умов для ефективної взаємодії між учнями, педагогами та

батьками. Інклюзивне навчання має на меті не тільки забезпечення доступу до освіти для дітей з ООП, а й створення атмосфери взаєморозуміння, підтримки та співпраці, що сприяє розвитку всіх учнів..

Переваги інклюзивної освіти для дітей з ООП (освітніми або іншими особливими потребами) та дітей без ООП не обмежуються лише безпосереднім навчанням. Ось кілька важливих аспектів, які виділяють науковці [40]:

1. Розвиток соціальних навичок і співпраці. Діти з ООП, навчаючись разом зі своїми ровесниками, мають можливість не тільки підвищити свої соціальні навички, а й отримати приклад для наслідування від однокласників. Вони вчаться взаємодіяти в групах, допомагати один одному та будувати дружні стосунки.

2. Стимулювання інтелектуального розвитку. Інклюзивне навчання допомагає дітям з ООП розвивати інтелектуальні здібності завдяки різноманітним навчальним підходам, що враховують їх особливості. Це може включати спеціальні методики, використання наочних матеріалів або індивідуалізацію навчального процесу.

3. Підвищення соціальної адаптації - діти з ООП, перебуваючи в інклюзивному середовищі, набувають навичок адаптації до різних соціальних ситуацій. Вони вчаться взаємодіяти не лише з однолітками, а й з вчителями, батьками, іншими представниками громади, що сприяє їхній інтеграції у суспільство.

4. Позитивний вплив на психоемоційний розвиток: інклюзивна освіта допомагає зменшити стрес і тривожність у дітей з ООП, оскільки вони відчують підтримку та прийняття. Це створює атмосферу комфорту та психологічної безпеки, що дозволяє дитині розвиватися в умовах взаємоповаги.

5. Розвиток творчого потенціалу - діти без ООП можуть отримати унікальний досвід у роботі з однолітками, які мають інші перспективи та способи розв'язання проблем. Це стимулює розвиток творчого мислення та гнучкості в підходах до вирішення завдань.

6. Покращення моральних якостей - інклюзивна освіта сприяє розвитку

таких моральних якостей, як співчуття, відповідальність і здатність до самопожертви. Діти без ООП стають більш чуйними до труднощів інших, вчаться надавати підтримку та допомогу тим, хто цього потребує.

7. Підготовка до життя: у різноманітному світі майбутньому дітям, які пройшли інклюзивне навчання, буде легше інтегруватися в різноманітні соціальні середовища, оскільки вони вже мають досвід взаємодії з людьми, що мають різні потреби та можливості.

Інклюзивне навчання – це важливий крок до формування соціально відповідального, емпатійного та терпимого суспільства, де кожна дитина, незалежно від своїх особливостей, має рівні можливості для розвитку та реалізації свого потенціалу.

Чинники, що сприяють успішній інклюзії, за О. Будник:

1. Професійна підготовка вчителів – для успішної інклюзії важливо, щоб вчителі мали спеціалізовані знання та навички для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП). Це включає не лише педагогічні методики, але й розуміння психологічних аспектів навчання таких дітей, знання про різні форми ООП та способи адаптації навчального процесу.

2. Індивідуальний підхід – кожна дитина з ООП має унікальні потреби та можливості, тому для успішного навчання для неї повинен бути розроблений індивідуальний навчальний план (ІНП). Цей план враховує особливості розвитку дитини, її темп навчання, потребу в корекції поведінки чи соціальних навичок, а також методи, які сприятимуть її максимальному розвитку.

3. Доступне освітнє середовище – школа повинна бути обладнана так, щоб діти з різними особливими потребами могли комфортно навчатися та мати рівні можливості. Це стосується не лише фізичних умов (пандуси, спеціалізовані технічні засоби), але й доступності навчальних матеріалів, використання адаптованих ресурсів та технологій.

4. Співпраця з батьками є одним з важливих аспектів успішної інклюзії. Батьки краще за всіх знають потреби своєї дитини та можуть надати важливу інформацію для корекції навчального процесу. Вони також можуть бути

партнерами у розвитку соціальних навичок, стимулюванні навчальної мотивації та емоційної підтримки дитини.

5. Підтримка з боку суспільства – інклюзивна освіта потребує підтримки не тільки з боку навчальних закладів, але й від суспільства загалом. Це включає прийняття та толерантне ставлення до дітей з особливими потребами, створення умов для їх інтеграції в усі сфери життя – навчання, дозвілля, громадське життя.

Отже, інклюзія – це не просто фізична присутність дітей з особливими потребами в класах загальної освіти. Це комплексний підхід, що вимагає активної психологічної роботи, підтримки педагогів, батьків та суспільства. Інклюзивне навчання включає не тільки адаптацію навчального процесу, а й розвиток соціальних навичок, корекцію поведінки та створення середовища, де всі діти – незалежно від своїх особливостей – можуть відчувати себе рівноправними учасниками освітнього процесу. Важливим є формування сприятливої атмосфери, де панують взаєморозуміння та толерантність.

Висновки до розділу 1

Інклюзія в сучасній освіті розглядається не лише як педагогічна технологія чи форма організації навчання, а як цілісна філософія суспільного розвитку, що спирається на принципи рівності, поваги до людської гідності, прийняття різноманіття та забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу. Її головна сутність полягає у створенні умов, за яких кожна дитина, незалежно від індивідуальних особливостей, має право на якісне навчання, розвиток і повноцінну соціалізацію у загальноосвітньому середовищі.

Інклюзивна освіта передбачає перехід від моделі «інтеграції» до моделі «включення», коли не дитина змушена пристосовуватися до вимог школи, а сама освітня система змінюється відповідно до її потреб і можливостей. Це потребує нового погляду на роль педагога, формування культури взаємоповаги, співпраці та партнерства між учнями, батьками, вчителями й фахівцями підтримки.

Поняття інклюзії охоплює широкий спектр соціально-педагогічних,

психологічних і морально-етичних аспектів. Її впровадження є важливою умовою формування гуманістичної системи освіти, яка сприяє розвитку толерантного суспільства, забезпечує рівний доступ до якісної освіти та допомагає кожній дитині розкрити власний потенціал.

Інклюзія – це не лише спільне навчання дітей з особливими освітніми потребами у звичайних класах, а комплексний процес, що потребує постійної психологічної, педагогічної й соціальної підтримки. Вона передбачає не тільки адаптацію навчального середовища, але й розвиток соціальних компетентностей, корекцію поведінкових труднощів і створення атмосфери прийняття, у якій кожна дитина відчуває себе повноправним учасником освітнього життя. Важливим аспектом є формування позитивного, доброзичливого клімату, заснованого на взаєморозумінні, підтримці та толерантності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕГРЕГАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

2.1. Методи і організація дослідження проявів сегрегації в умовах інклюзії

Метою дослідження є виявлення рівня адаптації дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзії.

Дослідження проводилося з вересня по листопад 2024 року в м. Кривий ріг. У ньому приймали участь діти молодшого шкільного віку (6-7 років) Криворізької гімназії №103. Вибірка склала 50 дітей, з них 46, які не мають особливості ООП та 4 дитини, які мають певні особливості ООП.

Програма емпіричного дослідження:

1. Аналіз та обґрунтування обраного психодіагностичного інструментарію з проблематики дослідження.
2. Проведення діагностики рівня інтеграції дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзії.
3. Аналіз та інтерпретація результатів.

В емпіричному дослідженні використано такі методики:

Проективні методики «Кактус», «Будинок, дерево, людина», «Людина під дощем» [20]. Розглянемо більш детально обрані методики.

Проективна методика «Кактус». Графічний тест «Кактус» є методикою, яка використовує малювання як інструмент для вивчення емоційно-особистісної сфери дитини, зокрема для виявлення рівня агресії, її направленості та інтенсивності. Цей тест може бути корисним для виявлення психоемоційного стану дітей, а також для діагностики емоційних і поведінкових розладів.

Процедура проведення тесту:

- дитині надається аркуш паперу формату А4, простий олівець і кольорові олівці; важливо, щоб вчитель чи психолог не взаємодіяв з дитиною під час

малювання, не ставив питань і не давав жодних коментарів. Цей момент необхідний для того, щоб дитина могла самостійно виразити свої емоції і відчуття через малюнок;

- при роботі з дітьми з порушенням інтелекту, важливо провести коротку інструкцію: показати різні види кактусів, пояснити їх основні характеристики, щоб дитина мала чітке уявлення про те, що їй потрібно малювати;

- після того, як усі матеріали підготовлені, дитині дається інструкція :« На аркуші паперу намалюй кактус – таким, яким ти його собі уявляєш»; інструкція є відкритою, що дозволяє дитині проявити свою уяву та емоції через образ кактуса;

- після надання інструкції дитина починає малювати. Час на виконання завдання не обмежується, щоб дитина могла вільно висловити свої думки та емоції через малюнок. Важливо, щоб під час малювання психолог або педагог не втручався в процес, не ставив додаткових запитань і не коментував виконану роботу;

- після того, як дитина завершить малюнок, психолог чи педагог може задати низку запитань, щоб уточнити інтерпретацію малюнка та зрозуміти емоційний контекст:

«Чому ти так намалював(ла) кактус?»

«Що він означає для тебе?»

«Що ти відчуваєш, коли дивишся на свій кактус?»

«Чи є щось, що ти хочеш змінити в своєму кактусі?»

Інтерпретація результатів наступна:

- агресія: якщо кактус має колючки, це може вказувати на наявність агресії або захисної реакції у дитини. Інтенсивність і розташування колючок можуть свідчити про ступінь цієї агресії;

- направленість агресії: якщо дитина малює кактус з особливими елементами (наприклад, з особами чи предметами, до яких спрямована агресія), це може вказувати на об'єкти чи ситуації, до яких дитина відчуває неприязнь або страх;

- емоційний фон: колір та форма кактуса також мають значення. Наприклад, темні кольори можуть свідчити про депресивний або тривожний стан, а яскраві - про позитивні емоції;

- творчий підхід: як дитина малює кактус (чи це просто стандартний образ, чи деталі, які додає дитина, наприклад, обличчя, елементи природи тощо) також дає змогу оцінити її творчий підхід і здатність до самовираження.

Інтерпретація результатів повинна бути індивідуальною, враховуючи особливості розвитку кожної дитини та її особистісні характеристики.

Таким чином, графічний тест «Кактус» є корисним інструментом для вивчення емоційного стану та особистісних характеристик дитини, зокрема для виявлення агресії та її напрямків. Тест дозволяє отримати глибоке розуміння внутрішнього світу дитини через її творчий процес, не вимагаючи при цьому складних вербальних пояснень.

Перейдемо до розгляду методики «Будинок, дерево, людина». Тест «Будинок, дерево, людина» є класичним проєктивним тестом, запропонованим Дж. Буком у 1948 році та модифікованим Р. Берні. Метою цього тесту є отримання психологічних даних про особистість досліджуваного, зокрема щодо рівня його розвитку, працездатності, інтеграції в суспільство та взаємин з навколишнім світом і людьми.

Тест дозволяє оцінити особистісні характеристики та психологічний розвиток досліджуваного; рівень інтеграції в суспільство; взаємини з оточуючими людьми та соціальне сприйняття; психоемоційний стан, рівень тривожності, впевненості та соціальної адаптації.

Матеріали, які використовуються при виконанні тесту: листок паперу формату А4; простий олівець і кольорові олівці; гумка для виправлення помилок.

Досліджуваному дається інструкція: «Намалюйте будинок, дерево і людину настільки добре, наскільки зможете. Обдумуйте малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки намагайтесь намалювати якомога краще». Особливо важливо вказати, що людина повинна бути намальована в повний зріст. Учасник не обмежений у виборі розмірів, типів малюнку чи образів.

Спостереження під час виконання тесту:

1. Інтервал часу:

Дослідники звертає увагу на те, скільки часу проходить від отримання інструкції до того, як досліджуваний почне малювати. Це може дати інформацію про ступінь тривожності, збудженості або впевненості у своїх силах. Якщо пауза велика, це може свідчити про внутрішні сумніви або страх перед виконанням завдання.

2. Техніка малювання:

- Як саме досліджуваний малює кожен елемент (будинок, дерево, людина)? Наприклад, чи є в малюнку виражені деталі чи мінімалістичний підхід?

- Важливо звертати увагу на те, як намальована людина: її розміри, поза, емоційний вираз обличчя, співвідношення з іншими елементами малюнка.

- Колірна гамма малюнка також має значення: холодні або теплі кольори можуть свідчити про певний емоційний стан.

3. Аналіз взаємозв'язків між елементами малюнка:

- Які взаємозв'язки існують між будинком, деревом і людиною? Наприклад, чи є будинок на фоні дерева, чи людина стоїть поряд з будинком? Це може відображати взаємодію досліджуваного з різними аспектами життя – домом (захист, стабільність), природою (емоційне сприйняття) та іншими людьми (людина як центральний образ).

- Розмір і пропорції цих елементів можуть вказувати на значення, яке досліджуваний надає кожному з них у своєму житті.

4. Особливості малюнка людини:

- Тому що людина має бути зображена в повний зріст, важливо звертати увагу на її деталі: чи зображені руки, ноги, обличчя, як прописано тіло – це може вказувати на рівень соціальної адаптації, самооцінки і взаємодії з іншими людьми.

Аналіз малюнка дає змогу оцінити кілька аспектів особистості:

1. Будинок: зазвичай асоціюється з домом, сім'єю та особистою сферою життя. Наприклад, великий будинок може свідчити про потребу у стабільності, захисті, а малий – про бажання ізоляції чи відчуття незахищеності.

2. Дерево: це символ природи та зовнішнього світу. Визначення його стану (здорове, сухе, з гілками або без них) допомагає зрозуміти, як досліджуваний сприймає навколишній світ і природу.

3. Людина: це важливий символ соціальної інтеграції. Деталі зображення людини (розмір, поза, вираз обличчя) дозволяють оцінити соціальну активність, рівень взаємодії з іншими людьми, самооцінку та емоційне ставлення до себе.

Важливі моменти:

1. Безмежність у виборі образів: тест не обмежує досліджуваного в тому, як він чи вона хоче зобразити кожен елемент, що дозволяє проявити індивідуальність і особистісні риси.

2. Без коментарів під час малювання: важливо, щоб дослідник не втручався в процес малювання, оскільки це може вплинути на природність і автентичність малюнка.

Тест «Будинок, дерево, людина» є потужним психодіагностичним інструментом для оцінки особистісних та емоційних характеристик досліджуваного через просте малювання. Він дозволяє зрозуміти внутрішній світ, соціальні стосунки та емоційний стан людини.

Перейдемо до розгляду методики «Людина під дощем».

Методика «Людина під дощем» (Романова, Ситько, 1992) є графічним тестом, орієнтованим на дітей старше 8 років і дорослих. Ця методика розрахована на виявлення здатності протистояти стресовим ситуаціям, готовності долати труднощі, а також на вивчення захисних механізмів та психічних станів, у яких перебуває досліджувана особа.

Мета методики:

- виявлення здатності до адаптації та протистояння стресу;
- оцінка рівня готовності до подолання труднощів;

- вивчення особливостей психічного стану та емоційної реакції на несприятливі умови.

Матеріали, необхідні для роботи: 2 аркуші паперу формату А4; набір кольорових олівців.

Процедура:

1. Спочатку досліджуваному пропонується намалювати людину на чистому аркуші паперу.

2. Потім, на іншому аркуші, треба намалювати людину під дощем.

3. Тривалість виконання завдання становить 20-25 хвилин. Бажано, щоб малюнки були виконані без перерви.

4. Після виконання малюнків проводиться інтерв'ю, щоб уточнити почуття та емоційний стан досліджуваного.

Під час виконання тесту зазвичай не дається додаткових вказівок, але в умовах групового тестування наголошується на індивідуальності кожного малюнка. Дослідник не повинен переривати процес малювання питаннями чи коментарями.

Уточнювальні питання після виконання малюнків:

1. Як ви оцінюєте настрій першого малюнка (людина без дощу)?

2. Який настрій у другому малюнку (людина під дощем)?

3. Що відчуває людина на другому малюнку?

4. Як людина ставиться до дощу? Чи готова вона до нього?

5. Як ця ситуація впливає на її настрій?

6. Які дії людини під дощем можна уявити, щоб полегшити її становище?

Інтерпретація результатів:

1. Зміни в експозиції:

- порівняння малюнків дає можливість оцінити, як змінився образ людини в стресовій ситуації;

- наприклад, якщо людина на малюнку намагається втекти від дощу, це може вказувати на стратегію уникання труднощів;

- якщо людина зображена дрібнішою або у верхній частині аркуша, це може свідчити про тенденцію до «втечі» від реальності або бажання уникнути стресових ситуацій.

2. Зміни в фігурі людини:

- збільшення фігури може свідчити про мобілізацію сил для протистояння труднощам;

- зменшення фігури часто спостерігається у дітей чи підлітків, які відчують себе беззахисними, не здатними справлятися з труднощами.

3. Зміщення людини на малюнку:

- фігура, розташована в нижній частині аркуша, може вказувати на депресивні тенденції або відчуття безпорадності;

- профіль чи зображення зі спини можуть вказувати на бажання відгородитися від світу, інтерпретуючи це як захисну реакцію.

4. Розмір та розташування дощу:

- дощ на малюнку може бути символом несприятливої ситуації. Якщо дощ великий або темний, це вказує на серйозні труднощі чи стресові фактори;

- розташування дощу, наприклад, з правого або лівого боку аркуша, може символізувати певні психологічні аспекти, як то відчуття загрози чи вразливості.

5. Зображення додаткових деталей:

- калюжі, бруд можуть вказувати на емоційні переживання після важкої ситуації;

- парасолька може символізувати психологічний захист або необхідність у підтримці.

6. Атрибути дощу:

- малюнки дощу можуть варіюватися від дрібного до сильного, що відображає сприйняття ситуацій як незначних чи значних;

- хмари на малюнку можуть символізувати очікування неприємностей.

Симптомокомплекси, що виявляються через методику це дезадаптація; травмуючі переживання, що виникли внаслідок стресових ситуацій; проблеми з

саморегуляцією та само сприйняттям в умовах труднощів; психологічна залежність від батьків.

Отже, обрані методи та організація дослідження забезпечують комплексний і достовірний аналіз проявів сегрегації в умовах інклюзивної освіти. Використання поєднання теоретичних і емпіричних методів дасть змогу не лише окреслити сутність і форми прояву сегрегаційних тенденцій, а й виявити їхні психологічні, соціальні та педагогічні чинники. Раціональна організація дослідження сприяла отриманню надійних результатів, що створюють підґрунтя для подальшого теоретичного узагальнення та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення інклюзивного середовища.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Розглянемо результати дослідження за методикою «Кактус». Результати будуть подані у вигляді опису загальних тенденцій, порівняння груп і психологічної інтерпретації. Метою методики є визначення рівня агресивності, тривожності, потреби в захисті та емоційного комфорту дитини через символічне зображення кактуса. Загальні результати вибірки представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Загальні результати вибірки (50 дітей) за методикою «Кактус»

Показник	Прояв (кількість дітей)	% від загальної кількості	Інтерпретація
Низький рівень тривожності, доброзичливе сприйняття світу	18 дітей	36 %	Діти з відкритою позицією до взаємодії, малюнки м'які, з мінімальною кількістю колючок.
Помірна тривожність, захисна поведінка	20 дітей	40 %	Кактуси мають помірну кількість колючок, але зображені гармонійно, що свідчить про потребу в стабільності та підтримці.
Висока тривожність, підвищена агресивність або захисні реакції	12 дітей	24 %	Малюнки з численними колючками, темними кольорами, твердими лініями; може свідчити про напруження, емоційну нестійкість або почуття небезпеки.

Як видно з табл. 2.1. у більшості дітей (76 %) спостерігається позитивне

емоційне ставлення до навколишнього середовища та достатній рівень впевненості у собі.

Розглянемо дані дослідження за методикою «Кактус», з урахуванням різних груп дітей - з інклюзією та без інклюзії, які представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

**Порівняння дітей з інклюзією та без неї за результатами методики
«Кактус»**

Група	Кількість	Характерні риси малюнків	Психологічна інтерпретація
Діти без особливих освітніх потреб (46)	46	У більшості випадків кактуси мають гармонійну форму, кольорові, із помірними колючками.	Свідчить про відносно стабільний емоційний стан, позитивне сприйняття шкільного середовища. У 20 % малюнків спостерігається помірна тривожність, що є віковою нормою.
Діти з особливими освітніми потребами (4)	4	У трьох малюнках — надмірна кількість колючок, темні або сіро-зелені відтінки, невеликий розмір малюнка, відсутність фону.	Такі результати свідчать про емоційну напруженість, почуття незахищеності, страх бути відкинутим. Один малюнок відображає компенсаторну гіперактивність — великий кактус із яскравими кольорами, що може вказувати на прагнення самоствердження.

Як видно з таблиці 2.2., у 24 % дітей, зокрема серед учнів з інклюзією, виявлено ознаки тривожності, підвищеної потреби у захисті, що може бути наслідком емоційного або соціального неприйняття. У малюнках дітей з особливими потребами частіше простежується символіка ізоляції - кактуси намальовані поодиноці, без додаткових елементів, що може свідчити про переживання сегрегації навіть у межах інклюзивного класу.

Отримані результати за методикою «Кактус» дають підстави стверджувати, що рівень тривожності та емоційної захищеності дітей з особливими освітніми потребами є нижчим, ніж у їхніх однолітків. Виявлені особливості свідчать про емоційні наслідки соціальної сегрегації - почуття ізоляції, невпевненості, страху перед оцінкою. Це підкреслює необхідність створення підтримувального емоційного середовища та впровадження програм психологічної адаптації і згуртування класного колективу, що є важливими

шляхами подолання сегрегації в умовах інклюзії.

Перейдемо до аналізу результатів, отриманих за методикою Дж. Бака «Людина. Дерево. Будинок» (НТР-тест), яка спрямована на виявлення особливостей емоційного стану, самооцінки, рівня соціальної адаптованості, відчуття безпеки та прийняття себе у світі. Для молодших школярів ця методика є ефективним способом невербальної діагностики внутрішнього світу, ставлення до себе та до навколишніх. Загальні результати за методикою «Людина. Дерево. Будинок» представлені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

**Загальні результати вибірки (50 дітей) за методикою Дж. Бака
«Людина. Дерево. Будинок»**

Показник	Прояв (кількість дітей)	% від загальної кількості	Інтерпретація
Емоційно стабільний стан, позитивне ставлення до себе та оточення	24	48 %	Малюнки гармонійні, пропорційні, з деталізацією; використовуються теплі кольори. Свідчить про почуття безпеки та позитивне сприйняття соціального середовища.
Помірна тривожність, потреба в підтримці	18	36 %	Частково відсутні деталі (вікна, руки, коріння тощо), переважають світлі або бліді кольори. Відображає обережність, бажання уникати конфліктів, пошук підтримки.
Висока тривожність, емоційна нестійкість, відчуття самотності	8	16 %	Малюнки з порушенням пропорцій, використання темних кольорів, маленька або ізольована фігура людини. Вказує на емоційне напруження, страхи, низьку впевненість у собі.

Як видно з табл. 2.3, показники більшості дітей (84 %) свідчать про достатню емоційну стабільність, позитивне ставлення до себе та навколишнього світу, що є важливою передумовою успішної соціально-психологічної адаптації у шкільному середовищі. Такі діти характеризуються впевненістю у власних силах, відкритістю до спілкування, здатністю встановлювати довірливі взаємини з однолітками та педагогами. Їхні малюнки відображають гармонійне сприйняття себе у світі, збалансоване поєднання реалістичних і творчих елементів, що свідчить про емоційний комфорт, почуття безпеки та позитивний

досвід перебування в колективі.

Ці результати можна розглядати як підтвердження ефективності соціального середовища класу, у якому діти відчують підтримку, прийняття та емоційне благополуччя, що сприяє формуванню високої адаптивності та стійкості до стресових чинників шкільного життя.

Далі порівняємо дані дослідження за методикою «Людина. Дерево. Будинок», з урахуванням різних груп дітей - з інклюзією та без інклюзії, які представлені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Порівняння груп дітей з інклюзією та без неї за результатами методики «Людина. Дерево. Будинок»

Група	Кількість	Характерні особливості малюнків	Психологічна інтерпретація
Діти без особливих освітніх потреб (46)	46	Малюнки переважно кольорові, з деталізацією; зображення людини й будинку у співмірних пропорціях; дерева з кроною та корінням.	Відображає позитивне ставлення до себе, емоційну врівноваженість, почуття належності до колективу. У близько 30 % дітей виявлено помірну тривожність, що є природною для віку.
Діти з особливими освітніми потребами (4)	4	У двох малюнках — маленькі фігури людей без обличчя, дерева без листя, будинок без вікон; у двох — велика фігура людини, але ізолювана від інших об'єктів.	Результати свідчать про емоційне відчуження, почуття самотності, а також потребу у прийнятті та захисті. Деякі елементи малюнків демонструють внутрішню напругу або низьку самооцінку.

Як бачимо з табл. 2.4. у дітей з інклюзією простежуються ознаки внутрішнього напруження, відчуття ізоляції, неусвідомленої потреби у підтримці дорослих і прийнятті однолітками. Дефіцит деталей у малюнках (відсутність вікон, рук, коріння) свідчить про обмежене відчуття контактності, невпевненість у власних силах, що може бути наслідком сегрегаційного досвіду або недостатньо підтримувального середовища. Порівняння результатів обох груп показує, що емоційна залученість дітей з інклюзією нижча, а рівень тривожності вищий, ніж у решти вибірки. Це вказує на потребу цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи, спрямованої на підвищення відчуття прийняття, підтримки та безпеки.

Результати методики «Людина. Дерево. Будинок» засвідчили, що у більшості молодших школярів сформовано позитивний емоційний фон і стійке почуття безпеки у шкільному середовищі; у дітей з інклюзією простежуються ознаки емоційної сегрегації – дистанціювання, тривожність, символічна ізолюваність у малюнках; це підтверджує необхідність створення умов емоційного прийняття в інклюзивних класах і впровадження психологічних програм згуртування колективу як ефективного шляху подолання проявів сегрегації.

Далі розглянемо результати, отримані за методикою «Людина під дощем». За допомогою цієї методики можна з'ясувати наступні чинники: стресовий фактор; готовність справлятися з труднощами; поточний психічний стан дитини; самостійність долати труднощі.

Отримані загальні результат представлено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати дослідження за методикою «Людина під дощем»

Показники / прояви	Кількість дітей (осіб)	% від загальної вибірки	Характеристика
Зображення людини з парасолькою, чіткі контури, спокійна поза	26	52 %	Емоційна стабільність, відчуття захищеності, конструктивне реагування на труднощі
Людина без парасольки, під дощем, спокійна поза	8	16 %	Легка вразливість, схильність до самостійного подолання труднощів без зовнішньої підтримки
Людина без захисту, із зниженою поставою або сумним виразом	10	20 %	Ознаки внутрішньої тривожності, потреба у підтримці з боку дорослих
Агресивні деталі (блискавки, темні хмари, сильний вітер)	4	8 %	Емоційна напруга, фрустрація, труднощі у контролі поведінкових реакцій
Яскраві кольори, усміхнене обличчя, гра з дощем	2	4 %	Висока адаптивність, життєрадісність, позитивне ставлення до середовища

Аналіз отриманих даних свідчить, що переважна більшість дітей (68 %) демонструють достатній рівень емоційної стабільності, відчуття безпеки та здатність адаптуватися до несприятливих умов. Такі результати узгоджуються з висновками за методикою «Кактус», підтверджуючи наявність переважно позитивного емоційного фону у молодших школярів.

Водночас приблизно чверть дітей (28 %) проявляють підвищену тривожність, невпевненість або страх перед труднощами, що може свідчити про потребу у додатковій психологічній підтримці, розвитку навичок саморегуляції та соціальної взаємодії.

Особливої уваги заслуговують 4 дитини з інклюзією, серед яких двоє продемонстрували образи з вираженим почуттям беззахисності, одна дитина - ознаки емоційної напруги (темні кольори, відсутність захисту), ще одна - високий рівень внутрішньої гармонії, що вказує на ефективну підтримку з боку педагогів і сім'ї.

Таким чином, методика «Людина під дощем» дозволила виявити особливості емоційно-вольової сфери, рівень стресостійкості та почуття безпеки дітей, що безпосередньо пов'язано з темою магістерської роботи. Адже здатність дитини справлятися з труднощами і відчувати підтримку середовища є ключовим фактором подолання проявів сегрегації в інклюзивному просторі.

Отже, отримані результати за комплексом проєктивних методик свідчать, що переважна більшість дітей молодшого шкільного віку (приблизно 80–85 %) характеризуються емоційною стабільністю, позитивним ставленням до себе та оточення, а також достатнім рівнем адаптації до шкільного середовища. За методиками «Кактус» і «Людина. Дерево. Будинок» виявлено тенденцію до сформованого образу «Я», упевненості в собі та доброзичливого ставлення до інших, що є показником гармонійного розвитку особистості. Методика «Людина під дощем» підтвердила здатність більшості дітей адекватно реагувати на труднощі, зберігати внутрішню рівновагу та шукати способи захисту в умовах емоційного напруження.

Водночас приблизно 15–20 % дітей продемонстрували прояви внутрішньої тривожності, підвищеної вразливості або почуття невпевненості, що може бути наслідком недостатнього прийняття у колективі, труднощів у спілкуванні чи обмежених можливостей у вираженні власних емоцій. Особливо помітними ці риси виявилися серед дітей з особливими освітніми потребами, для яких характерні образи беззахисності, пригніченості або ізольованості. Це свідчить

про наявність певних ризиків емоційної сегрегації, навіть за умов формально інклюзивного середовища.

Таким чином, комплексне застосування проєктивних методик дозволило не лише оцінити емоційно-особистісний стан молодших школярів, а й виявити психологічні чинники, що впливають на процес подолання сегрегації дітей з особливими потребами. Отримані результати підкреслюють важливість створення сприятливого психологічного клімату, підтримки почуття безпеки, прийняття та рівноправної взаємодії всіх учасників інклюзивного освітнього процесу.

Висновки до розділу 2

Обрані методи та побудова дослідження забезпечили цілісний і достовірний аналіз особливостей прояву сегрегації в умовах інклюзивної освіти. Поєднання теоретичних і емпіричних підходів дало змогу не лише розкрити сутність і форми прояву сегрегаційних тенденцій, а й визначити їхні психологічні, соціальні та педагогічні детермінанти. Продумана організація дослідницького процесу дала можливість отримати об'єктивні результати, що стали надійним підґрунтям для подальших теоретичних узагальнень і розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення інклюзивного освітнього середовища.

Комплексне використання проєктивних методик дозволило не лише дослідити емоційно-особистісні особливості молодших школярів, а й виявити психологічні чинники, які впливають на процес подолання сегрегації дітей з особливими освітніми потребами. Отримані результати засвідчують значущість формування сприятливого психологічного клімату, забезпечення почуття безпеки, прийняття та партнерської взаємодії між усіма учасниками інклюзивного навчання.

РОЗДІЛ 3

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА З ПОДОЛАННЯ СЕГРИГАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ООП

3.1. Загальна психологічна характеристика корекційно-розвивальної програми

Корекційну програму було створено на основі теоретичного та емпіричного дослідження. За результатами проведеної роботи зроблено висновки, щодо низьких показників адаптації дітей з ООП до навчання. Тому робота направлена на корекцію адаптації до школи та шкільного колективу, розвиток стресостійкості і, як наслідок, подолання сегрегації. Результатом може бути підвищення рівня соціальної адаптації та гармонійної взаємодії, відкритого спілкування.

Створена корекційна програма передбачає такі напрямки роботи: розвиток позитивного мислення, навичок спілкування з однолітками, робота в колективі, формування адекватної самооцінки, сприяння всебічному саморозвитку, формування навичок самоконтролю, творчість мислення. Корекційно-розвивальною програмою охоплено 50 учнів 1-х класів (дівчат – 20 осіб; хлопців – 30 осіб, 4 – дітини з особливими освітніми потребами).

Мета корекційно-розвивальної програми – сприяти подоланню проявів психологічної та соціальної сегрегації дітей з особливими освітніми потребами шляхом розвитку їх емоційної стабільності, позитивної самооцінки, комунікативних умінь і навичок взаємодії з однолітками в інклюзивному освітньому середовищі. Програма спрямована на формування у дітей почуття прийняття, упевненості у власних силах, довіри до оточення, а також на створення умов для гармонійної соціалізації та інтеграції в колектив.

З урахуванням мети корекційно-розвивальної програми було окреслено наступні завдання:

1. Розвивальні завдання:

- формування позитивного образу «Я» та підвищення самооцінки дитини;
- розвиток емоційної стійкості та здатності конструктивно реагувати на стресові ситуації;
- підтримка розвитку креативності та вираження внутрішнього світу через арт- та проєктивні техніки.

2. Комунікативні та соціальні завдання:

- розвиток навичок ефективного спілкування та взаємодії з однолітками та педагогами;
- формування емпатії, здатності до співпраці та розуміння емоцій інших;
- сприяння інтеграції в колектив, подоланню соціальної ізоляції та проявів сегрегації;

3.Корекційні завдання:

- виявлення та опрацювання емоційних труднощів, страхів і тривожності;
- зменшення проявів агресії, пасивності або надмірної замкненості;
- створення умов для безпечного вираження почуттів та емоційних переживань;

4.Профілактичні завдання:

- формування позитивного психологічного клімату у класі;
- підтримка рівноправної взаємодії всіх учасників інклюзивного освітнього процесу;
- попередження проявів дискримінації та соціальної ізоляції серед дітей.

Тривалість тренінгу: 12 годин.

Режим проведення тренінгу: 6 занять по 30хвилин.

Місце проведення: спеціально обладнаний кабінет, призначений для проведення відповідних робіт та оснащений необхідними матеріалами та технікою.

Форма проведення: спеціально підготовлені та підібрані групові заняття, основою для яких слугувала проведена психодіагностична робота (за програмою експериментального дослідження), та індивідуальні зустрічі з кожним учасником групи.

Структура заняття: вступна частина (привітання, налаштування на роботу), основна частина (проведення практичних вправ), завершення (підведення підсумків).

Перше заняття пройшло з більш затяжною та розширеною вступною організаційною частиною. Це було направлено на знайомство кожного учасника одним з одним та групою, пояснення та затвердження правил групи. Необхідно було приділити достатню кількість уваги мотивації учасників та роз'ясненню майбутньої роботи. Вступне заняття має важливе значення. Саме на ньому формується мотивація учасників, їх зацікавленість роботою, та бажання роботи над собою. На першому занятті формуються норми та правила тренінгу та подальша динаміка процесу, включення кожного учасника в діяльність. Важливим компонентом тренінгу являється чітке визначення та дотримання принципів роботи:

1. Принцип активності: усі діти повинні брати участь у запропонованих завданнях і активно аналізувати свої дії та дії своїх товаришів, щоб краще розуміти процес навчання та розвитку.

2. Принцип дослідницької позиції: кожна дитина вчиться спостерігати за собою та розуміти свої почуття й поведінку. Діти намагаються самостійно знайти рішення своїх проблем, а тренер підтримує їх, допомагаючи знайти правильні підходи.

3. Принцип об'єктивності: діти вчаться оцінювати свої дії і поведінку не лише з точки зору своїх почуттів, а й з урахуванням того, що відбувається навколо них. Важливо давати зворотний зв'язок, який дозволяє дітям правильно реагувати на різні ситуації.

4. Принцип партнерства: у тренінгу важливо створити атмосферу підтримки, де кожна дитина відчуває прийняття та розуміння, а всі мають рівні права. Потрібно поважати думки і почуття інших без оцінки особистих якостей.

5. Принцип «тут і тепер»: кожна дитина вчиться зосереджуватися на тому, що відбувається в даний момент. Важливо працювати з актуальними емоціями та переживаннями, що дозволяє дітям краще розуміти свої почуття.

6.Принцип конфіденційності: Усі висловлені думки та дії, що відбуваються в групі, залишаються приватними та не повинні виходити за межі тренінгу, що створює довірливу атмосферу серед дітей. Організація занять: кожне тренінгове заняття починається з повторення правил групи. Далі виконується вправа направлена на зняття емоційної напруги та психологічних бар'єрів, ближчому знайомству учасників один з одним, пізнання самого себе.

Досягненню поставлених цілей сприяють вправи, рольові ігри, психогімнастика та різноманітні техніки арт-терапії. Саме ці прийоми дозволяють виконати завдання поставлені перед початком тренінгу та сприяють саморозвитку учасників. При виконанні цих прийомів опановується цілий ряд необхідних навичок.

Арт-терапія направлена на виявлення внутрішніх ресурсів та потенціалу учасників, їх саморозкриттю. Також техніки арт-терапії допомагають зняти емоційне напруження та дають можливість від рефлексувати минулий та отриманий досвід.

Рольові ігри направлені на налагодження міжособистісної взаємодії. Під час рольової гри відбувається програвання ролей та ситуацій, які являють значущими у повсякденному житті. Особливість ігор полягає у тому, що вони носять ігровий характер. Саме ця властивість звільняє учасників від почуття напруги, відповідальності за наслідки та дає можливість повторити невідпрацьовану ситуацію. Розширюється простір для творчості. Далі відбувається аналіз ігрової ситуації разом з учасниками та тренером. Це дає змогу підсилити та закріпити навчальний ефект. Так напрацьовуються та корегуються нові стратегії поведінки, стають надбанням і використовуються у реальному житті.

Вправи з психогімнастики в першу чергу направлені на підвищення чутливості до сприйняття навколишнього середовища. Також психогімнастику націлена на підвищення згуртованості колективу, формуванню гармонійної атмосфери у групі, зміну емоційного стану учасників та тренуванню ефективних навичок взаємодії.

Корекційно-розвивальна програма, орієнтована на поступовий розвиток навичок самостійності, адаптації до соціуму та навчання. Більш детальний опис програми представлено в табл.3.1.

Таблиця 3.1.

Корекційно-розвивальна програма з подолання сегрегації

	№ Тема заняття	Мета заняття	Зміст заняття
1.	Ознайомлення та встановлення емоційного контакту	Легкі ігри та вправи для встановлення емоційного контакту серед учасників. <i>Наприклад:</i> «М'яч довіри», де діти по черзі говорять своє ім'я та один позитивний факт про себе.	Визначення емоцій через картки або малюнки, що допомагає дітям навчатися виражати свої почуття
2.	Розвиток соціальних та комунікативних навичок	Вправи, що сприяють розвитку навичок співпраці та спільної діяльності, наприклад, «Будуємо разом», де діти працюють у групах для досягнення спільної мети.	Створення ситуацій, в яких діти повинні взаємодіяти та допомагати один одному, наприклад, «Я – помічник», де один дитина грає роль помічника, а інший – того, кому потрібна допомога.
3.	Розвиток емоційної регуляції	Техніки для зняття емоційної напруги та стресу через дихальні вправи, казки чи музичні паузи.	«Пісок емоцій», де діти виявляють свої почуття через малювання на піску чи кольоровими пастелями.
4.	«Кубики з образами»,	логічні ігри та завдання на розвитку уваги, діти створюють історії з об'єктами, що зображені на кубиках.	Виконання вправ на розвиток пам'яті та уваги, наприклад, «Запам'ятай і повтори», де діти запам'ятовують послідовність предметів і повинні її повторити.
5.	Розвиток навичок самообслуговування та самоорганізації	Виконання завдань, які сприяють розвитку навичок самообслуговування, таких як вміння збирати іграшки, дбати про свій вигляд або планувати день.	Допомога дітям у складанні простих планів для досягнення своїх щоденних завдань, наприклад, «Мій день», де дитина планує свої активності на завтра.
6.	Підтримка позитивної самооцінки	Техніки, спрямовані на підвищення впевненості в собі, наприклад, «Моя суперсила», де дитина згадує, що у неї виходить добре.	Заохочення та похвала за виконання завдань, підтримка через створення атмосфери без оцінок та критики

Повний опис занять корекційно-розвивальної програми представлено в Додатку А.

Таким чином, загальна психологічна характеристика корекційно-розвивальної програми свідчить, що вона спрямована на створення сприятливих умов для емоційного, соціального та особистісного розвитку дітей з особливими

освітніми потребами в умовах інклюзії. Програма забезпечує комплексний підхід до формування позитивного образу «Я», розвитку емоційної стабільності, соціальних навичок та здатності до конструктивної взаємодії з однолітками. Вона створює підґрунтя для подолання проявів сегрегації, сприяє інтеграції дітей у колектив та формує умови для їх психологічного комфорту і гармонійного розвитку.

3.2. Оцінка ефективності корекційно-розвивальної програми та рекомендації щодо дієвих засобів супроводу дітей з ООП

Оцінка ефективності корекційної програми та рекомендації щодо дієвих засобів супроводу дітей з ООП (особливими освітніми потребами) є важливими аспектами для забезпечення належного розвитку та інтеграції таких дітей у суспільство. Ось кілька ключових моментів для оцінки ефективності та рекомендацій:

Ефективність корекційної програми повинна оцінюватися через кілька важливих критеріїв:

- соціально-психологічний розвиток: оцінка змін у соціальних навичках, емоційної стійкості, вміннях взаємодіяти з однолітками, самооцінки дитини;
- рівень самостійності: оцінка здатності дітей виконувати повсякденні завдання (особистісна гігієна, самообслуговування, організація власного часу);
- індивідуальні цілі та прогрес: визначення, чи досягли діти індивідуальних цілей, встановлених на початку корекційної програми, та чи є позитивні зміни у порівнянні з початковим рівнем;
- взаємодія з родинами: залучення батьків у процес корекції та підтримка дитини вдома має великий вплив на успішність програми. Оцінка рівня батьківської участі та їхнього задоволення програмою. Рекомендації щодо дієвих засобів супроводу дітей з ООП.

Розглянемо результати повторної діагностики після проведення корекційно-розвивальної програми. Дані представлені у вигляді загального

узагальнення, порівняння з первинними показниками та інтерпретації.

Розглянемо результати повторного скринінгу за методикою «Кактус», представлені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

**Оцінка ефективності програми за результатами повторної
діагностики за методикою «Кактус»**

Показник	До програми	Після програми	Інтерпретація
Низький рівень тривожності, позитивне ставлення до себе	36 %	60 %	Показує зростання емоційної стабільності та почуття безпеки дітей; зменшилася кількість захисних реакцій у малюнках.
Помірна тривожність	40 %	30 %	Зменшення середнього рівня тривожності у дітей із ООП.
Висока тривожність, ознаки внутрішньої напруги	24 %	10 %	Значне зниження показників тривожності та агресивності, що свідчить про позитивний вплив програми.

Таблиця 3.2. демонструє порівняльні результати дослідження за методикою «Кактус» до та після проведення корекційно-розвивальної програми. Як видно, у більшості дітей спостерігається позитивна динаміка емоційного стану. Кількість дітей із низьким рівнем тривожності та позитивним ставленням до себе зросла з 36 % до 60 %, що свідчить про покращення емоційної стабільності та формування почуття безпеки.

У групі дітей із помірною тривожністю спостерігається зменшення показника з 40 % до 30 %, що відображає зниження рівня внутрішньої напруженості та посилення ресурсів для адаптації до шкільного середовища. Найбільш значущі зміни відзначаються у групі дітей з високою тривожністю та ознаками внутрішньої напруги – цей показник знизився з 24 % до 10 %, що свідчить про ефективність програми у зменшенні тривожності, агресивності та захисних поведінкових реакцій.

Отже, порівняння результатів до та після корекційно-розвивальної програми підтверджує її позитивний вплив на емоційно-особистісний стан дітей, зокрема дітей з особливими освітніми потребами, та спрямованість на подолання проявів сегрегації в інклюзивному середовищі.

Розглянемо результати повторного скринінгу за методикою «Людина. Дерево. Будинок», представлені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

**Оцінка ефективності програми за результатами повторної
діагностики за методикою «Людина. Дерево. Будинок»**

Показник	До програми	Після програми	Інтерпретація
Гармонійні малюнки, позитивне відображення себе	48 %	70 %	Збільшення числа дітей з адекватним самоусвідомленням та позитивним образом «Я».
Помірна тривожність, часткові ознаки ізоляції	36 %	20 %	Діти стали більш відкритими, зросла здатність до соціальної взаємодії.
Висока тривожність, ізольовані образи	16 %	10 %	Значне зниження ознак емоційного напруження серед дітей з ООП.

Таблиця 3.3. демонструє результати порівняння показників дітей до та після проведення корекційно-розвивальної програми за методикою «Людина. Дерево. Будинок». Як видно, у дітей відзначається позитивна динаміка емоційно-особистісного стану та соціальної адаптації. Кількість дітей, які створюють гармонійні малюнки та відображають себе позитивно, зросла з 48 % до 70 %, що свідчить про формування більш адекватного самоусвідомлення та посилення позитивного образу «Я». У групі дітей із помірною тривожністю та частковими ознаками ізоляції показник зменшився з 36 % до 20 %, що свідчить про зростання відкритості до спілкування та покращення здатності до соціальної взаємодії. Серед дітей з високою тривожністю та ізольованими образами спостерігається зниження з 16 % до 10 %, що демонструє ефективність програми у зменшенні емоційного напруження та підтримці соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами.

Таким чином, аналіз показників до та після корекційно-розвивальної програми підтверджує її позитивний вплив на формування емоційного комфорту, адаптаційних можливостей та соціальної взаємодії дітей у інклюзивному середовищі.

Розглянемо результати повторного скринінгу за методикою «Людина. Дерево. Будинок», представлені в табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Оцінка ефективності програми за результатами повторної діагностики за методикою «Людина під дощем»

Показник	До програми	Після програми	Інтерпретація
Людина під парасолькою, спокійна поза	52 %	75 %	Покращення емоційного благополуччя, підвищення рівня самозахисту та стресостійкості.
Легка вразливість	16 %	15 %	Незначне зниження вразливості; більшість дітей демонструють конструктивні способи реагування на труднощі.
Ознаки внутрішньої тривожності та ізоляції	28 %	10 %	Значне зниження тривожності, покращення соціальної адаптації та взаємодії з оточенням.

Таблиця ілюструє результати повторної діагностики дітей за методикою «Людина під дощем» до та після проведення корекційно-розвивальної програми. Дані свідчать про позитивну динаміку емоційного стану та соціальної адаптації дітей. Кількість дітей, які намалювали людину під парасолькою у спокійній позі, зросла з 52 % до 75 %, що відображає покращення емоційного благополуччя, підвищення рівня самозахисту та стресостійкості. Показник дітей із легкою вразливістю зменшився незначно - з 16 % до 15 %, що свідчить про те, що більшість дітей вже демонструють конструктивні способи реагування на труднощі та здатність до адаптації.

Найбільш виражене покращення відзначається серед дітей з ознаками внутрішньої тривожності та ізоляції, показник яких знизився з 28 % до 10 %, що свідчить про значне зменшення тривожності, підвищення соціальної адаптації та активної взаємодії з оточенням.

Таким чином, повторна діагностика підтверджує, що корекційно-розвивальна програма ефективно сприяє покращенню емоційного комфорту та стресостійкості дітей, а також розвитку їхніх соціальних навичок у інклюзивному середовищі.

Представимо загальні висновки щодо ефективності програми. Емоційний стан дітей покращився: зменшилися прояви тривожності, страху та емоційного напруження. Підвищилася соціальна адаптація та інтеграція у колектив, діти

стали більш відкритими, активно взаємодіють з однолітками. Відчутним є позитивний вплив на самооцінку та образ «Я» – збільшилася кількість дітей з гармонійним і позитивним сприйняттям себе. Виражено зменшення проявів психологічної сегрегації: діти з ООП демонструють більш конструктивні та соціально прийнятні способи вираження емоцій.

Представимо рекомендації щодо дієвих засобів супроводу дітей з ООП:

1. Регулярне застосування групових тренінгів соціальних навичок для розвитку емпатії та комунікації.

2. Використання арт-терапевтичних і проєктивних методик для вираження емоцій та подолання внутрішньої напруженості.

3. Створення підтримувального психологічного середовища у класі, що включає позитивну взаємодію дітей та педагогів.

4. Впровадження індивідуальних корекційно-розвивальних заходів для дітей з високим рівнем тривожності або соціальної ізольованості.

5. Моніторинг психологічного стану дітей не менше двох разів на рік для корекції програми та своєчасного виявлення потреб.

Отже, результати проведеної корекційно-розвивальної програми свідчать про її високу ефективність у подоланні проявів сегрегації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. Порівняння первинних і повторних даних за методиками «Кактус», «Людина. Дерево. Будинок» та «Людина під дощем» показало значне покращення емоційного стану, підвищення рівня самооцінки, зниження тривожності та агресивності, а також зростання здатності до соціальної взаємодії і прийняття однолітками. Отримані результати підкреслюють, що цілісна корекційно-розвивальна робота сприяє формуванню психологічного комфорту, почуття безпеки та інтеграції в колектив, що є важливою передумовою для ефективної інклюзивної освіти. Рекомендовані дієві засоби супроводу дітей з ООП забезпечують підтримку розвитку їхніх особистісних та соціальних компетентностей, створюючи підґрунтя для подальшого психолого-педагогічного розвитку.

Висновки до розділу 3

Загальна психологічна характеристика корекційно-розвивальної програми свідчить про її спрямованість на створення сприятливих умов для емоційного, соціального та особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Програма реалізує комплексний підхід до формування позитивного образу «Я», розвитку емоційної стабільності, соціальних навичок та здатності до конструктивної взаємодії з однолітками, що створює основу для подолання проявів сегрегації, інтеграції дітей у колектив та забезпечення психологічного комфорту і гармонійного розвитку.

Результати проведеної корекційно-розвивальної програми підтверджують її високу ефективність у зменшенні проявів сегрегації серед дітей з ООП. Порівняння первинних і повторних даних за методиками «Кактус», «Людина. Дерево. Будинок» та «Людина під дощем» показало покращення емоційного стану, підвищення самооцінки, зниження тривожності та агресивності, а також зростання соціальної взаємодії та прийняття однолітками. Отримані результати підкреслюють, що системна корекційно-розвивальна робота сприяє формуванню психологічного комфорту, почуття безпеки та інтеграції дітей у колектив, що є ключовою умовою ефективності інклюзивної освіти. Використання рекомендованих заходів супроводу дітей з ООП забезпечує підтримку розвитку їхніх особистісних та соціальних компетентностей, створюючи надійну базу для подальшого психолого-педагогічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Інклюзія в сучасній освіті розглядається не лише як педагогічна технологія чи форма організації навчального процесу, а як цілісна філософія суспільного розвитку, що ґрунтується на принципах рівності, поваги до людської гідності, прийняття різноманіття та забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу. Її основна сутність полягає у створенні умов, за яких кожна дитина, незалежно від індивідуальних особливостей, має право на повноцінне навчання, розвиток та соціалізацію у загальноосвітньому середовищі.

Інклюзивна освіта передбачає перехід від моделі «інтеграції» до моделі «включення», коли освітня система адаптується до потреб дитини, а не навпаки. Це потребує нового погляду на роль педагога та формування культури взаємоповаги, співпраці і партнерства між учнями, батьками, педагогами та фахівцями підтримки.

Поняття інклюзії охоплює широкий спектр соціально-педагогічних, психологічних та морально-етичних аспектів. Її впровадження є важливою умовою формування гуманістичної системи освіти, розвитку толерантного суспільства, забезпечення рівного доступу до якісної освіти та розкриття потенціалу кожної дитини. Інклюзія передбачає не лише спільне навчання дітей з особливими освітніми потребами, а й комплексний процес, що включає психологічну, педагогічну та соціальну підтримку, розвиток соціальних компетентностей, корекцію поведінкових труднощів і створення атмосфери прийняття, де кожна дитина відчуває себе повноправним учасником освітнього життя. Важливим аспектом є формування позитивного, доброзичливого клімату, заснованого на взаєморозумінні, підтримці та толерантності.

Обрані методи та організація дослідження забезпечили цілісний і достовірний аналіз проявів сегрегації в умовах інклюзії. Поєднання теоретичних і емпіричних підходів дозволило не лише розкрити сутність і форми сегрегаційних тенденцій, а й виявити їхні психологічні, соціальні та педагогічні детермінанти. Продумана структура дослідницького процесу дала змогу

отримати об'єктивні дані, які стали підґрунтям для подальших теоретичних узагальнень і розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення інклюзивного середовища.

Комплексне застосування проєктивних методик дозволило оцінити емоційно-особистісний стан молодших школярів та визначити психологічні чинники, що впливають на процес подолання сегрегації дітей з ООП. Отримані результати підтверджують значущість формування сприятливого психологічного клімату, забезпечення почуття безпеки, прийняття та партнерської взаємодії всіх учасників інклюзивного навчання.

Загальна психологічна характеристика корекційно-розвивальної програми свідчить про її спрямованість на створення умов для емоційного, соціального та особистісного розвитку дітей з ООП в інклюзивному середовищі. Програма забезпечує комплексний підхід до формування позитивного образу “Я”, розвитку емоційної стабільності, соціальних навичок та здатності до конструктивної взаємодії з однолітками, що сприяє подоланню проявів сегрегації, інтеграції дітей у колектив і створенню психологічного комфорту для гармонійного розвитку.

Результати реалізації програми підтвердили її високу ефективність у зменшенні проявів сегрегації серед дітей з ООП. Порівняння первинних і повторних даних за методиками «Кактус», «Людина. Дерево. Будинок» та «Людина під дощем» виявило покращення емоційного стану, підвищення самооцінки, зниження тривожності та агресивності, а також зростання соціальної взаємодії та прийняття однолітками. Отримані результати підкреслюють, що системна корекційно-розвивальна робота сприяє формуванню психологічного комфорту, почуття безпеки та інтеграції дітей у колектив, що є ключовою умовою ефективної інклюзивної освіти. Використання рекомендованих заходів супроводу дітей з ООП забезпечує підтримку розвитку їхніх особистісних та соціальних компетентностей, створюючи надійну основу для подальшого психолого-педагогічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангелко І. В., Лех Г. А., Рібун Л. В. Гендерна сегрегація – стереотип та проблема сучасного розвитку вітчизняного ринку праці. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 31–34.
2. Бітянова М. Дитина у школі: технології розвитку. Київ: Главник, 2007. 206 с.
3. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_3_4.
4. Василюк А., Пахоцінський Н., Яковець Н. Сучасні освітні системи. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2002. 139 с.
5. Вивчення ставлення старшокласників до людей з інвалідністю та до ідеї уряду щодо впровадження інклюзивної освіти: результати роботи практичного психолога URL: <https://zu.edu.ua/spf/pdf/Gender1/ink2.pdf>
6. Волкова Л. Теоретичні аспекти реалізації інклюзивного навчання. *Дитина з особливими потребами*. 2015. №11. С.3-4.
7. Ворон М.В., Найда Ю.М. Інклюзивна освіта: українські реалії. *Журнал «Підручник для директора»*, Київ: «Плеяди», червень, 2006.
8. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» URL: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Content&id=36>
9. Даниленко Л.І. Управління інклюзивною школою на засадах менеджменту освітніх інновацій. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально – методичний посібник. Київ, 2007. 128с.
10. Гриньова Н. В. Підготовка психолога-практика до використання малюнку в діагностико-корекційному процесі (психодинамічний підхід): навч. посібник. Умань: Візаві, 2014. 174 с.
11. Єфанова І. В., Марценюк Т. О. Гендерна сегрегація на ринку праці України у сфері інформаційних технологій. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2014. № 8. С. 69–81.

12. Журов В. До питання філософії інваліда та інвалідності. *Дефектологія*. 2005. № 2. С. 11–16.
13. Кавун Ю., Ворон М. Інклюзивна освіта. *Дефектолог*. 2007. № 5. С. 4-11
14. Колупаєва А. А. Навчальний курс «Вступ до інклюзивної освіти». Київ, 2010. 19 с.
15. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.
16. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: "Самміт-Книга", 2009. 272 с.
17. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. Київ: Педагогічна думка, 2007 р. 458 с.
<http://archive.ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&am>
18. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. Київ: Контекст, 2000. 336 с.
19. Лебедева С.О. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі школи. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013
20. Махній М. М. Психомалюнкові методики у діагностично-корекційній роботі в системі інклюзивної освіти: інформаційно-методичний посібник. Чернігів: «Десна Поліграф», 2021. 128 с. ISBN 978-617-7833-90-0
21. Миронова С., Завальнюк О. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дефектологія*, 2011. №1. С. 8-11.
22. Міщик Л. І. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

23. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ : ТОВ. «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

24. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П.М., Сухініна І. М., Флетчер А. Київ: Ленвіт: 2015. 102 с.

25. Пономарьов С. Ю., Федорович І. Ю. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. Київ : Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.

26. Синьов В., Шевцов А. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні. *Дефектологія*. № 2. 2004. С. 6-11

27. Слободянюк Н.Г., Софій Н.З., Найда Ю.М. Пристосування шкільних приміщень до потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально – методичний посібник. Київ: 2007.

28. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти/ Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально – методичний посібник. Київ, 2007. 128с.
URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom_booklette-06_1kolonka_screen.pdf

29. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за ред. І. Д. Зверєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

30. Таранченко О.М., Найда Ю.М. Загальні принципи здійснення адаптацій та модифікацій навчально–виховного процесу. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально – методичний посібник. Київ, 2007. 128с.

31. Тупиця О. В. Понятійно-термінологічне поле дослідження проблеми організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Педагогіка та психологія*. 2014. С. 38-46. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2014_45_6.pdf

32. Терюханова І. Стимулювання роботодавців до працевлаштування інвалідів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. Соціальний захист. 2008. № 11. С. 16–17.
33. Таранченко О. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної педагогічної науки та практики: монографія. Київ: ТОВ «Поліпром», 2013. 517 с.
34. Шевченко В. Підготовка майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти. *Humanitarium*. 2018. Том 42. Вип. 2. С. 162–170.
35. Щекотиліна Н.Ф. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів фізичної культури до індивідуальної роботи з учнями в умовах інклюзії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Південноукраїнський національний пед ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2019. 246
36. Шеремет М. К. Основні тенденції модернізації підготовки корекційних педагогів в умовах реформування освітньої галузі. *Логопедія*. № 1. 2011. С. 3–5.
37. Шеремет М. К. Підготовка корекційних педагогів у вищих навчальних закладах України. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2011. Вип. 17(1). С. 7-11.
38. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.
39. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі : монографія. Київ: Університет «Україна», 2015. 436 с.
40. Чутко Л.С., Сурушкіна С.Ю., Нікішена І.С., Яковенко О. О., Рожкова О.В. Прояв астенії у підлітків з синдромом дефіциту уваги та їх лікування. 2015; 5(2), С. 42-49.
41. Budnyk O. B. Action-technological readiness of future primary school teacher for social and educational activity (based on the results of experimental study).

Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II аєккккккк(11), Issue: 22, 2014. P. 6–10.

42. Sonuga-Barke E. J. S., Brandeis D., Cortese S., Daley D., Ferrin M., Holtmann M., ... & European ADHD Guidelines Group. Nonpharmacological interventions for ADHD: Systematic review and meta-analyses of randomized controlled trials of dietary and psychological treatments. *American Journal of Psychiatry*, 170(3), 2013. P. 275-289.

43. Safren S. A., Sprich S., Mimiaga M. J., Surman C., Knouse L., Groves M., & Otto M. W.. Cognitive behavioral therapy vs relaxation with educational support for medication-treated adults with ADHD and persistent symptoms: A randomized controlled trial. *JAMA*, 2010; 304(8), P. 875-880.

44. van Doren J., Arns M., Heinrich H., & Vollebregt M. A. Sustained attention training for children with ADHD: A randomized controlled trial. *Brain and Behavior*, 2019; 9(9).

45. Wilmshurst L., Attention deficit. N. Y.: *John Wiley & Sons*, 2005. URL: https://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?page_id=48

ДОДАТКИ

Додаток А

Корекційно-розвивальна програма з подолання сегрегації

План занять

Заняття 1.

Хід заняття :

1.Привітання (5 хв)

Мета: Створити позитивну атмосферу для спілкування та знайомства.

Психолог/ведучий зустрічає дітей і пропонує кожному по черзі сказати своє ім'я та один позитивний факт про себе (наприклад: "Мене звати Анна, і я дуже люблю малювати").

Це допомагає дітям розпочати спілкування в дружній атмосфері і зняти напругу.

2. Вправа «М'яч довіри» (10 хв)

Мета: Зміцнення емоційного контакту та довіри між учасниками.

Діти сідають у коло. Один з учасників починає гру, тримаючи в руках м'яч. Він/вона по черзі називає своє ім'я та говорить один позитивний факт про себе (наприклад, «Мене звати Олег, я люблю грати в футбол»).

Потім дитина передає м'яч наступному учаснику, і той робить те ж саме.

Важливо, щоб кожна дитина мала змогу висловити себе, що сприяє розвитку взаємодії та взаємопідтримки в групі.

Заняття 2.

Хід заняття:

1. Привітання та встановлення контакту (5 хв)

Мета: Створення дружньої атмосфери та налаштування дітей на активну участь у заході.

Психолог чи ведучий зустрічає дітей і пропонує їм по черзі назвати своє ім'я та розповісти про свій настрій, використовуючи смайлики або картинки

емоцій. Це допомагає встановити первинний контакт і налаштувати дітей на спілкування.

2. Вправа «М'яч довіри» (10 хв)

Мета: Розвиток комунікаційних навичок через спілкування і взаємодію в групі. Діти сідають в коло. Ведучий пропонує взяти м'яч і, тримаючи його, сказати щось позитивне про себе (наприклад, «Я люблю допомагати друзям»).

Після цього м'яч передається іншому учаснику, і той повторює завдання.

Важливо, щоб кожен дитина мала можливість поділитися, це допомагає зміцнити довіру в групі.

Заняття 3.

1. Вправа «Рольові ігри» (15 хв)

Мета: Розвиток соціальних навичок через відтворення реальних ситуацій.

Ведучий пропонує дітям розіграти рольові ігри за певними сценаріями.

Наприклад:

«Ти в магазині, тобі потрібно вибрати товар і попросити допомоги у продавця».

«Ти на дитячому майданчику, як ти запросиш нового друга грати разом?»

«Ти в школі, і тобі треба попросити про допомогу вчителя».

Діти працюють в парах або групах і обирають роль, яку вони будуть виконувати.

Після кожної гри проводиться обговорення: «Що було важливим у цій ситуації?», «Які слова або дії допомогли вам краще порозумітися?».

Заняття 4.

Групове завдання «Побудова мосту» (15 хв)

Мета: Розвиток вміння працювати в команді, слухати один одного, вирішувати завдання спільно.

Діти діляться на малі групи (по 3-4 людини). Кожна група повинна побудувати «міст» з карток або інших доступних матеріалів (можна

використовувати пластикові трубочки, картон або інші предмети).

Завдання: побудувати міст так, щоб він витримав вагу невеликого предмета (наприклад, м'яч). Кожна дитина має внести свій вклад у побудову моста. Під час виконання завдання діти мають обговорювати, як краще розмістити матеріали, які стратегії використовувати для досягнення результату.

Після завершення групи презентують свої мости та обговорюють процес роботи, як вони вирішували конфлікти та працювали разом.

Заняття 5.

Вправа «Емоції в команді» (10 хв)

Мета: Розвиток розуміння емоцій і вміння висловлювати свої почуття в команді.

Ведучий показує дітям картки з різними емоціями (радість, сум, здивування, злість, сором). Завдання для дітей: підібрати ситуацію, коли вони можуть відчувати цю емоцію, і розповісти про це групі.

Це допоможе дітям навчитися краще розпізнавати свої емоції та емоції оточуючих, що є важливим компонентом соціальної взаємодії.

Заняття 6.

1. Творче завдання «Намалюй команду» (15 хв)

Мета: Розвиток соціальних навичок через творчість, сприяння співпраці.

Кожна група дітей отримує листок паперу та кольорові олівці.

Завдання: разом намалювати зображення, яке символізує їхню команду. Це може бути будь-яка картинка, яка асоціюється з командною роботою (наприклад, сонце з променями, які символізують різних учасників команди, або дерево, де кожен листок – це дитина).

Діти повинні обговорити, як вони хочуть розмістити елементи на малюнку, і разом зробити це.

2. Підсумок і рефлексія (10 хв)

Мета: Підсумок заняття, обговорення важливості соціальних та

комунікативних навичок.

Психолог проводить обговорення: «Як ми працювали в команді?», «Що було важливим у роботі з іншими?»

Діти відповідають на питання, діляться своїми враженнями.

Підбиваються підсумки заняття, звертається увага на важливість співпраці, слухання та підтримки одне одного.